



basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 3 (P3)

HUKURI 2011

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 100

Memorandamu leyi yi na 17 wa tipheji.

MAAVELO YA TIMARAKA**XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA XITSALWANA: TIMARAKA TA 50**

VUNDZENI NA NKUNGUHATO	(VN):	30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	15
XIVUMBEKO	(X):	<u>05</u>
NTSENGO		50

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA XITSALWAMBIKO XO LEHA: TIMARAKA TA 30

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	18
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>12</u>
NTSENGO		30

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA XITSALWAMBIKO XO KOMA: TIMARAKA TA 20

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	12
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>08</u>
NTSENGO		20

XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA XITSALWANA**XIVUTISO XA 1****1.1 U xirho xa huvo ya vadyondzi (RCL) va xikolo xa n'wina kutani u vile kona loko vufambisi bya xikolo byi ahlula nandzu wa un'wana wa vadyondzi.**

Mukamberiwa u ta rungula hinkwaswo leswi nga humelela hi siku leri a ku tengisiwa mudyondzikulobye. Swin'wana swa swona swi nga va leswi landzelaka:

- Siku, ndhawu na nkarhi.
- Vito ra mudyondzi loyi a ku ahluriwa nandzu wa yena.
- Nandzu lowu a a hehliwa hi wona.
- Swirho leswi a swi ri kona.
- Matikhomelo na maangulelo ya mudyondzi loyi a ku ahluriwa nandzu wa yena.
- Matikhomelo ya nhloko ya xikolo.
- Leswi mutswari a a titwisa xiswona.
- Timbhoni leti vitaniweke eka ku ahlula nandzu lowu.
- Leswi mhaka yi nga ahlurisiwa xiswona.

[50]**1.2 Ambulense leyi nga laha xifanisweni i ya vatirhi va xilamulelamhangu va xibedhlele xa mfumo lava nyikaka vukorhokeri eka mhangu leyi kombisweke. Kanela hi vukorhokeri bya swibedhlele swa mfumo masiku lawa.**

Mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka eka nkanelo wa yena:

Leswinene

- Ku phalala hi xihatla lomu ku humeleleke nghozi.
- Ku landza vavabyi hi xihatla loko va beriwe riqingho.
- Ku amukela no hlamula tiqingho.
- Mabaselo ya swibedhlele.
- Ndlela leyi vavabyi va khomiwaka hayona.
- Ku va na michini yo kambela vavabyi.
- Ku tinyiketela ka vatirhi va swibedhlele.

Leswo biha

- Ku fola ka vavabyi nkarhi wo leha.
- Ku sukela vavabyi va ri voxe hi vaongori na vamabalana.
- Ku kholela vavabyi.
- Ku tsan'wa vavabyi lava nga na mavabyi lama tlulelaka.

[50]

1.3 Xiyimo xa vugevenga eAfrika-Dzonga namuntlha.

Mukamberiwa u ta hlamusela leswi a tivaka swona hi xiyimo xa vugevenga etikweni. A nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Nhlamuselo ya vugevenga.
- Ku tlakuka kumbe ku hunguteka ka vugevenga.
- Tindhawu leti vugevenga byi humelelaka eka tona hi xitalo. Xikombiso: Emadorobeni/ematikoxikaya.
- Matirhelo ya maphorisa eka ku lwisana na vugevenga.
- Ndlela leyi vaakindhawu va hoxaka xandla hayona.
- Mavonelo ya yena ehenhla ka timhaka ta vugevenga.

[50]**1.4 Tolo a nga ha vuyi.**

Mukamberiwa a nga ha kombisa vonelo ra yena, laha a nga kombaka ku cinca ka matshamelo ya swilo hi ku famba ka nkarhi.

Swin'wana swa swona swi nga va leswi landzelaka:

- Ku nyika nhlamuselo ya xivuriso lexi.
- Timhaka leti a kongomisaka xivuriso lexi eka tona.
- Ndlela leyi timhaka a ti humelela hi yona.
- Ku cinca loku ku nga kona.
- Swivangelo swa ku cinca loku.
- Switandzhaku leswi vaka kona hi ku cinca loku.
- Ku titwa ka yena mayelana na mhaka leyi.

[50]**1.5 Vadyondzi vo tala masiku lawa va kala va fika eka tigiredi ta le henhla va nga koti ku hlaya na ku tsala. Paluxa leswi faneleke ku endliwa ku antswisa mhaka leyi.**

Mukamberiwa u ta hlamusela tindlela leti nga antswisaka xiyimo lexi. Eka nhlamuselo ya yena a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Eka mitlawa ya le hansi vadyondzi va fanele va tolovetiwa ku hlaya na ku tsala.
- Ku nghanisa xandla hi vatswari na lava nga na vuswikoti ku pfuna vadyondzi.
- Ku va na titlilasi to engetela eka lava nga na swiphiko.
- Ku titoloveta ku hlaya switshuriwa swo hambanahambana ku nga ri leswi va bohekaka hi ku va va lava ku tsala swikambelo.
- Ku endla miphikizano ya vadyondzi laha va phikizana hi ku hlaya.
- Ku vuyisa dyondzo ya ntivontsalo ku dyondzisa vadyondzi ku tsala.
- Ku vuyisa mbitanelo ku dyondzisa vadyondzi ku tsala marito hi mfanelo.

[50]

1.6 **Mfumo wa Afrika-Dzonga wu onhile hi ku nyika mali ya mphalalo eka vanhwanyana lava kumaka vana va nga si tekiwa. Nyika vonelo ra wena eka mhaka leyi.**

Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena ehenhla ka mhaka leyi. A nga ha yima na mhaka kumbe a kanetana na yona.

Mukamberiwa la vonaka mhaka leyi yi onha a nga katsa leswi landzelaka eka vonelo ra yena:

- Ku hlohletela vanhwanyana ku kumetela vana swi nga heli.
- Ku kavanyeta vadyondzi eka tidyondzo hi siku ro amukela mali leyi.
- Ku endla leswaku vatatana van'wana va vana lava va papalata vutihlamuleri eka vana va vona.
- Ku tlangisiwa ka mali ya mphalalo hi van'wana va vanhwanyana.

Mukamberiwa la vonaka mhaka leyi yi nga onhi a nga katsa leswi landzelaka eka vonelo ra yena:

- Ku pfuna ka mali ya mphalalo eka lava pfumalaka.
- Ku hakelela vana mali ya xikolo.
- Ku xavela vana swakudya na swiambalo.

[50]

1.7 **Xifaniso lexi nyikiweke xa khathuni xi ku tisela mhaka yo karhi emiehleketweni.**

Mukamberiwa u ta komba leswi a anakanyaka swona mayelana na xifaniso.

U ta titumbuluxela nhlokomhaka. Xikombiso: Siku ndzi nga pona ri ahlamile; Ku tala ka vugevenga etikweni masiku lawa;

A nga katsa leswi landzelaka:

- Siku, nkarhi na ndhawu leyi swi humeleleke kona.
- Swigevenga swi hloma ku tlula maphorisa.
- Maphorisa man'wana ya chava swigevenga.
- Maphorisa man'wana i swigevenga.
- Maphorisa man'wana ya na vukungundzwana.

[50]

1.8 **Mfumo wa Afrika-Dzonga wu thorile vadyondzisi va matikoakelana ku dyondzisa tidyondzo ta Sayense na Thekinoloji hikwalaho ko kayivela ka vadyondzisi va tidyondzo leti laha tikweni. Kanela hi ta ku khenseka na ku soleka ka mhaka leyi.**

Mukamberiwa u ta kombisa matlhelo hamambirhi:

Ku khenseka:

- Mithwaso ya vadyondzisi lava.
- Ntokoto wa vadyondzisi lava.
- Ku tinyiketela ka vona eka ntirho wa vona.
- Ku kayivela ka vadyondzisi va tidyondzo leti laha tikweni.

Ku soleka:

- Vuxisi hi ta mithwaso hi van'wana va vadyondzisi lava.
- Ku va mfumo wu letela vadyondzisi va laha tikweni eka tidyondzo leti.
- Rivengo leri vangiwaka hi ku thoriwa ka vadyondzisi lava.
- Ku va van'wana va kuma mpfumelelo wo va vaakatiko hi vuxisi.

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50

XITANDZHAKU XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA RIRIMI RA LE KAYA**XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA RIRIMI RA LE KAYA (50 WA TIMARAKA)**

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80–100%	70–79%	60–69%	50–59%	40–49%	30–39%	0–29%
VUNDZENI NA NKUNGUHATO	24–30	21–23½	18–20½	15–17½	12–14½	9–11½	0–8½
Khodi: VN	-Vundzeni i byo hlawuleka, bya vutitumbuluxeri bya xiyimo xa le henhla.	-Vundzeni i bya xiyimo xa le henhla, bya vutitumbuluxeri.	-Vundzeni bya twisiseka naswona byi na nkhlulukelano wa le henhlanyana.	-Vundzeni byi fambelana na nhlokomhaka naswona byi na nkhlulukelano lowu amukelekaka.	-Vundzeni hi lebyo enela, byo andlariwa hi ndlela ya ntolovelo naswona nkhlulukelano wa timhaka a wu hetisekangi.	-A hi mikarhi hinkwayo laha vundzeni byi twakalaka naswona byi pfumala nkhlulukelano.	-Vundzeni bya huhula swinene naswona byi pfumala nkhlulukelano.
30 WA TIMARAKA	-Mahungu ya na nthontho naswona ya hlutekile.	-Mahungu ya koka rinoko naswona ya tsakisa.	-Mahungu ya tsakisa naswona ya khorwisa.	-Mahungu ya tsakisa naswona i ya vutitumbuluxeri lebyi amukelekaka.	-Mahungu ya tala ku fambelana na nhlokomhaka kambe ya kayivela vutitumbuluxeri.	-Mahungu lama boxiwaka a ma talangi naswona ku na mbuyelelo wa timhaka.	-Mahungu lama boxiwaka a ma tsakisa naswona ku na mbuyelelo wa timhaka.
	-Nkunguhato & mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi hlantswekeke no amukeleka.	-Nkunguhato & mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi kombisaka vutshila no amukeleka.	-Nkunguhato & mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi xi nga kahle swinene naswona xa amukeleka.	-Nkunguhato & mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi enerisaka naswona xa amukeleka.	-Nkunguhato & mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana xo enela lexi nga na nkhlulukelano lowu twisisekaka hi ku olova naswona xa amukeleka.	-Hambileswi nkunguhato/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi andlariwangi kahle naswona a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya.	-Nkunguhato/ mpfapfarhuto a wu andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hanshi.

RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH 15 WA TIMARAKA	12–15	10½–11½	9–10	7½–8½	6–7	4½–5½	0–4
	<p>-Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta.</p> <p>-Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi nkhaqato.</p>	<p>-Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta.</p> <p>-Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi mfanelo.</p>	<p>-Vumbhoni byo kota ku lemuka matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta bya tikomba.</p> <p>- Ririmi na mahikahatelo swi tala ku va swi tirhisiwa hi mfanelo.</p>	<p>- Kota ku lemukanyana nkoka wa matirhiselo ya ririmi.</p> <p>- Matirhiselo ya ririmi i ya ntolovelo naswona mahikahatelo i ya le xikarhi.</p>	<p>-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi hi lamo enela.</p> <p>-Matirhiselo ya ririmi ya kayivela naswona mikarhi yin'wana mahikahatelo ya na swihoxo.</p>	<p>-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi i ya madyondza.</p> <p>-Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo.</p>	<p>-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa le hansu swinene.</p> <p>-Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo swo tala.</p>
	<p>-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi nkhaqato swinene.</p> <p>-Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka ya hlutekile naswona i ya xiyimo xa le henhla.</p> <p>-Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohaka hi ndlela yo hlawuleka.</p> <p>-Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.</p>	<p>-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhla swinene.</p> <p>-Tirhisa tindlela to hambanahambana ta mahlawulelo ya marito hi ndlela ya vutshila.</p> <p>-Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohaka.</p> <p>-Xitsalwana a xi tali ku va na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.</p>	<p>-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhla.</p> <p>- Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka ya fambelana na nhlokohaka.</p> <p>-Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohaka.</p> <p>-Xitsalwana a xi talangi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.</p>	<p>-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhlanzana.</p> <p>- Mahlawulelo ya marito ya le xikarhi.</p> <p>-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokohaka.</p> <p>- Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa xi pfa xi va na swihoxo.</p>	<p>-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le xikarhi.</p> <p>-Mahlawulelo ya marito i yo enela.</p> <p>Xitayili, thoni na rhejisitara swi kayivela nkholukelano.</p> <p>-Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa xi pfa xi va na swihoxo leswi nga erivaleni.</p>	<p>-Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo.</p> <p>-Mahlawulelo ya marito i ya madyondza.</p> <p>-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo.</p> <p>-Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.</p>	<p>-Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo.</p> <p>-Mahlawulelo ya marito a ya tirhisiwanga hi mfanelo.</p> <p>-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo eka xitshuriwa hinkwaxo.</p> <p>-Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona a xi twisiseki.</p>

XIVUMBEKO	4–5	3½	3	2½	2	1½	0–1
Khodi: X 5 WA TIMARAKA	-Ku na nkhlukelano eka malukelo ya nhlokomhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma yo hlawuleka swinene. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi ndlela ya vutlhari swinene. -Vulehi byi fambelana na swilaveko swa xitsalwana.	-Ku na nkhlukelano eka malukelo ya nhlokomhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma swinene. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo swinene. -Vulehi hi lebyi faneleke.	-Malukelo ya timhaka to tala ya fambelana na nhlokomhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela leyi faneleke. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo. -Vulehi hi lebyi faneleke.	-Malukelo ya timhaka ya fambelana na nhlokomhaka. -Vuxokoxoko byin'wana byi andlariwile ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka. -Vulehi byi tala ku va lebyi faneleke.	-Malukelo ya timhaka tin'wana ya fambelana na nhlokomhaka. -Ku na vuxokoxokonyana lebyi andlariweke hi ndlela leyi twisisekaka. -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka. -Xitsalwana xi lehe/kome ngopfu.	-Malukelo ya timhaka tin'wana a ya fambelani na nhlokomhaka. -Mikarhi yin'wana vuxokoxoko bya huhula kambe hungu leri a ri vulaka ra twisiseka. -Swivulwa na tindzimana i swa madyondza. -Xitsalwana xi lehe/kome ngopfu.	-Malukelo ya timhaka eka xitsalwana hinkwaxo a ya fambelani na nhlokomhaka. -Vuxokoxoko lebyi andlariweke bya huhula. -Swivulwa na tindzimana swi pfuvapfuvanile naswona a swi na nandzelelano. -Xitsalwana xi lehe/kome ku tlula mpimo swinene.

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA XITSALWAMBIKO XO LEHA**XIVUTISO XA 2****2.1 PAPILA RA XINGHANA**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi swi nga laha hansi:

- Adirese.
- Nyiko leyi a nga nyikiwa yona.
- Malembe lama a a tlangela wona.
- Ku titwa ka yena.
- Swiboho na switshembiso eka vatswari va yena.

[30]**2.2 N'WANGULANO EXIKARHI KA NHLOKO YA XIKOLO NA MUTSWARI**

Mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Ku pfluxelana.
- Vito ra nhloko ya xikolo.
- Vito ra xikolo.
- Vito ra mutswari na ra n'wana.
- Xiphiko xa kona.
- Matshalatshala lama va nga ma ringeta.
- Swiboho.
- Ku lelana.

[30]**2.3 AJENDA NA MAKANELWA**

Eka nkanelo wa yena mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Ku pfula.
- Siku, nkarhi na ndhawu leyi nhlengeletano yi nga ta va kona.
- Ku komba lava a va ri kona na lava a va nga ri kona.
- Muxaka wa nhlengeletano.
- Ku hlaya makanelwa.
- Swiboho leswi va swi tekeke.
- Ku pfala.
- Misayino eka makanelwa.

[30]**2.4 XIPICHI/MBULAVULO**

Eka nkanelo wa yena mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Maxewetelo.
- Ku boxa vito ra mudyondzi.
- Muxaka wa mphikizano na vakondleteri va wona.
- Lomu a yaka kona na leswi a yaka a ya endla swona.
- Ku titwa ka muvulavuri.
- Switsundzuxo eka loyi a fambaka.
- Ku khutaza vadyondzikulobye.

[30]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30**

XIYENGE XA B: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA (30 WA TIMARAKA)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80–100%	70–79%	60–69%	50–59%	40–49%	30–39%	0–29%
	14½–18	13–14	11–12½	9–10½	7½–8½	5½–7	0–5
VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO Khodi: VNX 18 WA TIMARAKA	-Ku na vutivi byo ndlandlamuka byo hlawuleka byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlelelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkholukelano hi ku hetiseka naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa swinene na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi bya kahle swinene byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlelelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkholukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela ya kahle, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi bya kahle byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlelelo ya mahungu hi lamo kongoma kambe u pfa a humanyana emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi tala ku va na nkholukelano naswona vuxokoxoko lebyi andlariweke byi tala ku seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi bya le xikarhi byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni kambe a ya onhi mongo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi na nkholukelano hi ndlela yo amukeleka naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi byo enela byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa ku khuma ka miehleketo. Maandlelelo ya mahungu ya pfa ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka swi le ka xiyimo xo enela naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka.	-Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza. Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkholukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka.	-Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya xitsalwambiko. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza. Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza, mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.

	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no amukeleka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi andlariweke kahle no amukeleka	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle no amukeleka.	Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xa le xikarhi no amukeleka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xo enela no amukeleka	-Hambileswi nkunguhato/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya naswona xitsalwana a xi andlariwangi kahle.	-Makunguhatelo & na mpfapfarhuto wu hoxekile naswona xitsalwambiko xi andlariwile hi ndlela ya xiyimo xa le hansi.
	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya nkhaqato swinene.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya kahle swinene ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya kahle ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi milawu ya matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA Khodi: RXH 12 WA TIMARAKA	10–12 -Vulongoloxamari-to byi endliwile hi nkhaqato hi ndlela ya vutlhari swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	8½–9½ -Vulongoloxamari-to byi endliwile hi ndlela ya kahle swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	7½–8 -Vulongoloxamari-to byi kahle naswona marito ya twisiseka kahle. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	6–7 -Vulongoloxamari-to i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongo. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	5–5½ -Vulongoloxamari-to i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala. -Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	4–4½ -Vulongoloxamari-to i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	0–3½ -Vulongoloxamari-to i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.

-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela.	-Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka.
-Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xin'we hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko a xi taleriwangi hi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlanganisa nhloko.
-Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	- Xitsalwana xi komile &/ lehile.	- Xitsalwana xi komile &/ lehile swinene.	- Xitsalwana xi komile &/ lehile swinene.

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA XITSALWAMBIKO XO KOMA**XIVUTISO XA 3****3.1 XINAVETISO**

Eka nkanelo wa yena mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Ku boxa vito ra ndhawu.
- Nxavo wa tona.
- Muxaka wa tihuku leti xavisiwaka.
- Mikarhi ya bindzu.

[20]**3.2 POSIKARATA**

Eka nkanelo wa yena mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Vito ra vhengele.
- Siku leri wu sungulaka hi rona.
- Nkarhi wo pfula na wo pfala.
- Mibukuto leyi nga kona.

[20]**3.3 XILERISO**

Eka nkanelo wa yena mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Ku ngenisa betiri.
- Ku yi chajisa nkarhi wo ringana.
- Ku papalata ku yi chela mati.
- Mapfulelo na mapfalelo ya yona.
- Malumekelo ya yona.
- Ku va na nomboro ya xihundla leswaku yi nga tirhisiwi hi mani na mani.

[20]**NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20**

XIYENGE XA C: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA (20 wa timaraka)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80–100%	70–79%	60–69%	50–59%	40–49%	30–39%	0–29%
	10–12	8½–9½	7½–8	6–7	5–5½	4–4½	0–3
VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO Khodi: VNX 12 WA TIMARAKA	-Ku na vutivi byo ndlandlamuka byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana hi vuenti swinene eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni.	-Ku na vutivi bya kahle swinene naswona byi fambelana na swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana hi vuenti eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona ku hava mahungu yo huhula.	-Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu hi lamo kongoma kambe ku na swo huma emhakeni.	-Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo karhi eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni kambe a ya onhi mongo wa mhaka.	-Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo enela eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.	-Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu hi ndlela ya madyondza eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa huhula.	-Ku pfumaleka vutivi ku ya hi swilaveko swa switsalwambiko. -A nga na vutivi byo kota ku lemuka mimbangu yo hambanahambana eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa huhula.

-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukulano hi ku hetiseka naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa swinene na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka.	-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukulano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela ya kahle, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka.	-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya le henhlanyana naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokohaka.	-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukulano hi ndlela yo amukeleka naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokohaka.	-Vundzeni na timhaka swi le ka xiyimo xo enela naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohaka.	-Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkhlukulano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohaka.	-Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukulano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokohaka.
-Vumbhoni bya nkunguhato & mpapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana lexi hlantswekeke swinene no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato & mpapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana lexi hlantswekeke no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato & mpapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana kahle swinene no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato & mpapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xo amukeleka no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato & mpapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xo enela no twisiseka.	-Hambileswi Nkunguhato/ mpapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya naswona xitsalwana a xi andlariwangi kahle.	Nkunguhato/ mpapfarhuto a swi andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hanshi.
-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya nkhaqato swinene.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya kahle ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi milawu ya matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, erivaleni.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, erivaleni.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.

RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA Khodi: RXH 8 WA TIMARAKA	6½–8 -Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato hi ndlela ya vuthari swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi kala na xihoxo na xin'we hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	6 -Vulongoloxamarito byi endliwile kahle swinene naswona byi andlariwile hi nkhaqato. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi tala ku va xi nga ri na swihoxonyana hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	5–5½ -Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwambiko a xi taleriwangi hi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	4–4½ -Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkhluluko wa mongo. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela. -Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	3½ -Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala -Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwangi hi mfanelo ku ya hi nhlokomhaka. -Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala. -Xitsalwana xi komile &/ lehile.	2½–3 -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka. -Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xitsalwana hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo. -Xitsalwana xi komile &/ lehile swinene.	0–2 -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitsalwana hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo naswona xi hlanganisa nhloko hambileswi xi nga xopaxopiwa no hleriwa. -Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xitsalwana hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo. -Xitsalwana xi komile &/ lehile swinene.
--	---	--	---	--	--	---	--